

Марія Козігора,

м. Луцьк, Україна

УДК 37.015.311:373.3.091

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВМІНЬ І НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Формирование интеллектуальных умений и навыков у школьников происходит в процессе усвоения знаний и не сводится к накоплению определенного их объема. Процесс получения знаний и качественное их углубление является фактором умственного воспитания только тогда, когда знания становятся личными убеждениями, духовным богатством человека.

Ключевые слова: *интеллект, интеллектуальное развитие, младший школьник, умения, начальное образование, развивающее обучение.*

The formation of intellectual skills in pupils is in the process of learning and is not limited to the accumulation of a certain amount. The process of gaining knowledge and its quality is a factor in deepening their mental education only when knowledge becomes personal beliefs, spiritual riches of the human.

Key words: *intelligence, intellectual development, a junior pupil, skills, primary education, developing education.*

Серед учених існувало дві думки відносно інтелекту. Згідно з *першою* думкою, інтелект – це спадкова риса, а отже людина народжується розумною або ні. Відповідно до *другої* точки зору, інтелект пов'язано зі швидкістю сприйняття або реагування на зовнішні стимули. Сьогодні більшість психологів погоджуються з визначенням інтелекту, як здатності особистості адаптуватися до навколишнього середовища.

Становлення інтелекту людини на сучасному етапі розвитку суспільства пов'язано з динамічними перетвореннями і змінами на початку нової інформаційно-технічної ери, необхідністю встигати за цими перетвореннями та адекватно реагувати на них, зберігаючи і накопичуючи інтелектуально-творчий потенціал. Питання інтелектуального розвитку молоді, накопичення сукупного інтелекту сьогодні є проблемою зберігання еліти нації, суспільства, а головне – проблемою виживання людства. Зазначимо, що ця проблема – нагальна для нашої країни, де актуальною постає необхідність перетворення застарілих, ригідних, ментальних моделей світу.

Актуальність досліджень проблем інтелектуального розвитку, навчальної мотивації, обдарованості та механізмів її розвитку на різних вікових етапах зумовлена невизначеністю загальних істотних ознак обдарованості дитини у психологічному та соціальному аспектах. Стимулювання внутрішньої активності особистості забезпечує повне та всебічне розкриття її потенційних можливостей у будь-якому віці. Однак не можливо забувати, що ранній прояв здібностей більш ефективно забезпечує їхній подальший розвиток.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної психологічної літератури підтверджує, що вивченню наукової проблеми психолого-педагогічного забезпечення розвитку інтелекту у молодшому шкільному віці приділено багато уваги.

Процеси становлення мислення у молодшому шкільному віці досліджували Л. Венгер, В. Давидов, О. Дусавицький, Д. Ельконін, О. Запорожець, С. Максименко, Л. Обухова, М. Поддяков, В. Репкін, В. Рубцов, О. Скрипченко, Л. Фомічова та інші фахівці. У цих працях досліджено можливості ампліфікації та прискорення інтелектуального розвитку, зокрема, становлення теоретичного мислення у молодшому шкільному віці.

З проблемою інтелектуального розвитку в молодшому шкільному віці пов'язано дослідження загальних питань психічного розвитку та його періодизації (Б. Ананьєв, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Максименко, В. Роменець), а також вивчення вікових особливостей учнів початкових класів (Л. Анциферова, М. Боришевський, Е. Еріксон, І. Кон). Мислення, мова і мовлення, уява досліджувались, як провідні когнітивні складники інтелекту. Вивчалися також окремі проблеми, принципів для розвитку інтелекту, серед яких: процеси розв'язання різних типів задач і проблемних ситуацій, у тому числі, творчих, а також смисли (О. Артем'єва, Д. Леонт'єв, В. Франкл), цілеутворення і цілепокладання (О. Тихомиров, Ю. Швалб), рефлексія (В. Давидов, Я. Пономар'єв, В. Слободчиков, І. Семенов, С. Ю. Степанов, Г. Щедровицький).

Національна доктрина розвитку освіти України, що стала предметом обговорення на останньому з'їзді вчителів, визначила освіту не лише як «стратегічну основу розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запоруку майбутнього, більш масштабну й людиноємну сферу суспільства, його політичної, соціально-економічної, культурної та наукової організації», але й назвала її засобом відтворення та нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, виховання патріота і громадянина, дієвими чинником модернізації суспільства, зміцнення авторитету держави на міжнародній арені [1; 4].

Сучасна психологія розглядає навчання не лише як функцію пам'яті, але як чинник внутрішньої активності суб'єкта та основна передумова розвитку. Так, І. Агапова вважає, що «навчання є основним фактором психічного розвитку, на його основі розвивається особистість» [1; 5]. У психологічній теорії діяльності вказано, що основною характеристикою діяльності є її предметність. Предмет діяльності може бути речовим та ідеальним і завжди, як вказує В. Давидов, надає діяльності спрямованості. Психологи зробили висновок, що будь-яка діяльність, у процесі якої в людини проявляються новоутворення, може розглядатися, як навчання та розвиток, у процесі якого вона оволодіває тими чи іншими історично складеними способами діяльності [2, с. 67].

Важливим засобом досягнення цілі освіти – виховання всебічно та гармонійно розвинутої людини – є формування способів діяльності та відносин. Таким чином, діяльнісний

підхід до пояснення змісту освіти, спрямованого на формування інтелектуально розвиненої особистості, є основою концепції навчання, яку вчені називають проблемно-розвивальною. Ефективність формування понятійного мислення молодших учнів, якість їхнього інтелектуального озброєння забезпечується вміннями формувати поняття та узагальненими прийомами їх засвоєння. Формування понятійного мислення молодших учнів може здійснюватися на базі предметів гуманітарного циклу, що характеризуються високим ступенем упорядкованості та систематизованості.

Сучасні вимоги до реалізації особистісного підходу визначено у дослідженнях К. Альбуханової-Славської, О. Асмолова, В. Давидова, В. Моляко, І. Якиманської та інших. У 1970–90-х рр. питання необхідності використання особистісного підходу в психології та педагогіці неодноразово порушувалось у працях І. Бега, І. Кона, А. Петровського, Б. Федоришина та інших.

Так, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн і Н. Талізін виділяють особистісно-діяльнісний підхід, що передбачає засвоєння змісту історичного досвіду людей не лише за допомогою передачі інформації, але й у процесі власної активності, спрямованості на предмети і явища оточуючого світу, творені внаслідок розвитку людської культури.

Доцільним для побудови методологічної системи розвитку інтелектуальних умінь учнів є використання теорії, відомої під назвою «школа самореалізації особистості», розробленої ще на початку ХХ століття. У 1960–70 рр. постулати названої теорії збагатили Л. Занковий, Г. Костюк, Л. Виготський (концепція розвивального навчання), З. Равкін (теорія педагогічного стимулювання), В. Давидов, Д. Ельконін (індивідуалізація та диференціація навчально-виховного процесу), М. Скаткін, І. Лернер, М. Махмутов (проблемне навчання).

Сучасне розуміння ідей вищезгаданого розвивального навчання сформовано на основі довготривалих пошуків світової педагогіки таких засобів, що більше сприяють розвитку пізнавальних здібностей і особливостей дитини в цілому. Прихильники розвивального навчання (Д. Богоявленська, Н. Менчинська, Е. Кабанова-Мелер) вбачали результат навчання у комплексі знань, засвоєних учнями у процесі пізнавальної діяльності, у характері розвивальної діяльності, рівні сформованості прийомів розумових дій, операцій, за допомогою яких засвоюється необхідна навчальна інформація, вдосконалюються інтелектуальні здібності учнів. Інтелектуальні якості учня, з одного боку, постають засоби засвоєння та закріплення знань, а з іншого – є результатом навчання. Доведено, що у процесі навчання відбувається не лише вдосконалення інтелектуальних здібностей та засвоєння нових інтелектуальних якостей, і структурна перебудова інтелектуальної сфери особистості учня (Дж. Брунер, А. Бругилінських, Г. Костюк, В. Моляко).

Теоретичною основою формування вмінь є концепція навчальної діяльності (Д. Ельконін, В. Давидов), акцент якої спрямовано на озброєння учнів загально-навчальними вміннями. Значний внесок у розв'язання проблеми формування навчальних умінь мали праці А. Алексюка, Г. Гранік, В. Кулько, В. Паламарчук, А. Усової. На основі дослідження визначено концептуальні ідеї формування інтелектуальних умінь засобами мови, суть яких полягає у створенні творчої атмосфери у навчальному процесі, що будується на принципах взаємодії, співробітництва, співтворчості, індивідуалізації та диференціації навчально-пізнавальних завдань, залучення учнів до активної пізнавальної діяльності за допомогою використання різних вправ, надання свободи вибору оптимальних способів дій та розумових операцій, забезпечення ситуації успіху для кожного учня, корегування змісту та технології виконання навчального завдання з урахуванням можливостей використання дидактичних засобів, що відповідають специфіці рідної мови. Розвивальний характер навчання актуалізує розвиток інтелектуального потенціалу особистості учня.

Теоретичним підґрунтям дослідження проблеми розвитку інтелектуальних умінь стали принципи психо-когнітивної теорії, засновником якої вважають Ж. Піаже. Ця концепція розглядає людину, як активний організм, що збирає інформацію з метою її накопичення та

використання. Предметом такої діяльності є пізнавальні процеси, що відбуваються за принципом: від простого до складного. Відповідно до цієї концепції індивідуальність є системою пізнавальних структур, що містить закодовану інформацію про навколишній світ, взаємодію між особистістю та світом, а також характеристику особистісного «Я». Формування індивідуальності ґрунтується на розвитку цих структур, збільшенні їхньої складності, рівня абстрагування та активності [4].

Інтелектуальний розвиток традиційно розглядався разом з розумовим. Прикладом можуть бути факти з народної педагогіки. У педагогічному доробку класичної вітчизняної педагогіки та подальшої доби розвитку педагогіки маємо численні напрацювання стосовно визначеної проблеми (К. Ушинський, О. Духнович, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський).

Від характеру інтелектуальної діяльності у процесі навчання залежить активність інтелекту, а тому і активність духовного життя учнів в цілому. Значущим недоліком у навчанні є одностороння спрямованість інтелектуальної діяльності – нагромадження знань без використання їх на практиці, охоплюючи інтелектуальну діяльність, необхідну для подальшого духовного розвитку особистості.

На практиці навчально-виховної діяльності потрібно дотримуватися такого правила: знання, здобуті учнем у процесі навчання, не повинні лишатися непотрібним вантажем, зберігатися в пам'яті «про запас», для певної майбутньої діяльності. Знання мають постійно розвиватися у процесі їх практичного застосування і розвивати мислення учня.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб спонукати учня до такої навчальної діяльності, в основі якої міститься творчий задум. Поєднання інтелектуальних та фізичних зусиль є умовою духовного загартування молодого покоління, а також формування в учня готовності до продуктивної діяльності.

Уміння враховувати те, що окремі компоненти психіки й духовного світу людини в одні періоди розвитку проявляються більше ніж в інші, є важливим фактом у виховній діяльності. Від того, наскільки вчитель вміє враховувати важливість почуттів радості та горя у житті учня, задоволення/незадоволення, певності/непевності, залежить успіх виховної діяльності.

Процесу формування інтелектуальних умінь у молодих учнів сприяє виконання різних типів завдань: дослідницькі (спостереження, дослідництво, підготовка експерименту, пошуки відповіді у науковій літературі тощо), порівняльні (від простіших до порівнянь, що виявляють подібність або відмінність понять, до складних явищ); упорядкування мисленнєвих дій, використання алгоритмів або самостійне їх складання; здійснення аналізу та узагальнення ознак для виокремлення явища в новий клас чи вид.

Успіх навчальної діяльності учнів, їхній інтелектуальний розвиток залежить від рівня сформованості певних навчальних умінь.

- *Уміння читати.* Характеризується виразністю, інтонацією, темпом, врахуванням жанру тексту і залежить від уміння учня охопити зором текст, який він читає. Необхідно прагнути до того, щоб учні усвідомлювали прочитаний текст.

- *Уміння слухати.* Передбачає вміння зосередитися на змісті розповіді, пояснення чи питань учителя, відповідей на питання учнів. Слухання має супроводжуватись аналізом, умінням прорецензувати та оцінювати прослухане повідомлення.

- *Уміння усно формулювати і викладати власні думки.* Йдеться про відповіді на питання, переказування змісту прочитаного чи почутого. Словесний опис картини, приладу, спостережуваного об'єкта. Вміння поставити питання до розповіді вчителя, прочитаного тексту тощо.

- *Уміння писати.* Передбачає оволодіння технікою письма та писемною мовою. Вміння правильно списувати з дошки, книжки, описувати побачене, писати під диктовку, написати твір чи реферат на задану або вільну тему, законспектувати прочитане тощо.

- *Уміння працювати з книшкою.* Це вміння підібрати необхідну літературу, визначити її загальний зміст, використовувати різні форми запису прочитаного, вміння користуватися довідниковою літературою, словниками, періодикою.

- *Спеціальні вміння.* Вміння читати ноти, технічні креслення, карти. Обчислювальні вміння з математики, вміння слухати музику, записувати числа, формули, нотні знаки, користуватися словником під час вивчення іноземних мов тощо.

- *Уміння культури розумової діяльності.* Вміння дотримуватися раціонального режиму розумової діяльності, виконувати навчальні завдання акуратно, слідкувати за порядком на робочому місці. Учень повинен уміти чергувати розумову діяльність з відпочинком або з іншим видом діяльності. Культура розумової діяльності передбачає знання учнем загальних правил розумової діяльності та вміння дотримуватись їх, а також розуміння важливості поступового входження в діяльність, її ритмічність [3, 57].

Фундаментальність початкової освіти – це не тільки міцно засвоєні учнями вміння, навички, а й ключові компетентності, що мають стати важливим надбанням розвивальної середньої освіти. Серед них можна назвати: вміння вчитись, здоров'язбережувальну, загальнокультурну, громадянську, підприємницьку, соціальну, інформаційно-комунікативну компетентності. Формування кожної з них вимагає систематичного впливу.

Так, для формування у молодших учнів уміння вчитись необхідно забезпечити комплекс умов, до яких належить: стимулююче навчальне середовище, наявність висококваліфікованого учителя, сприятливе родинне виховання, що не дає «зів'янути» природній допитливості дитини, а також адекватне і цілеспрямоване керівництво щодо формування цих складників.

Прямі засоби формування в учнів уміння вчитись передбачають використання систем розвивальних вправ і завдань багатфункціонального характеру. Для цього використовують певні групи завдань.

Перша група: розвиток процесів сприймання, уяви, формування організаційних, логіко-мовленєвих, загально-пізнавальних, оцінювальних та контрольних умінь та навичок.

Друга група: виконання учнями готових та самостійно створених конструктивних, фантазійних, творчих завдань засобами слова, образу, практичної дії.

Третя група: залучення до навчального процесу завдань комплексного характеру, в яких провідна навчальна дія збагачується завдяки використанню інших (трудова дія – музичним і віршованим супроводом; словесні творчі роботи – одночасним сприйманням живопису; орфографічні вправи – музичним ритмом тощо).

Четверта група: використання будь-яких опор, алгоритмів, моделей (особливо тих, що створюються дітьми разом з учителем, стимулюють їх самостійні міркування), допомога молодшим учням переходити від конкретного до узагальнених способів дій [5].

Таким чином, у молодших учнів, якщо їх не навчають розуміти й усвідомлювати матеріал, переважає дослівне запам'ятовування та відтворення. Дитина, побоюючись, що може сказати щось неправильно чи неточно, прагне дослівно відтворити текст. Тому нерідко завдання вчителя «прочитати і переказати» діти сприймають, як «вивчити», що вимагає багаторазового, одноманітного повторення, з метою закріплення у пам'яті. Що робити у таких випадках? Необхідно заохочувати дітей використовувати смислову пам'ять. Смилова пам'ять – це здатність до запам'ятовування та відтворення смислу, сутності матеріалу. Чим більше засвоює дитина різні знання, уміння та навички, тим важливішу роль відіграє смислова пам'ять. Отже, першою умовою успішного запам'ятовування є розуміння того, що потрібно запам'ятати.

Використані літературні джерела

1. Агапова І. Подолати неуспішність [Текст] / І. Агапова // Завуч. – 2003. – № 7. – С. 4–5.
2. Давыдов В. В. Психологическое развитие младших школьников [Текст] / В. В. Давыдов. – М.: Педагогика, 2000. – 306 с.
3. Ефимова Н. В. Диагностика и коррекция мотивации учения у дошкольников и младших школьников [Текст] / Н. В. Ефремова. – М.: Педагогика, 2001. – 118 с.

4. *Пижае Ж.* Избранные психологические труды: Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология [Текст] / Ж. Пижае. – М.: Международная академия, 1998. – 680 с.
5. *Холодная М. А.* Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуального интеллекта [Текст] / М. А. Холодная. – Київ : КГУ, 1999. – 73 с.

Bibliography

1. *Ahapova I.* Podolaty neuspishnist [Tekst] / I. Ahapova // Zavuch. – 2003. – № 7. – S. 4–5.
2. *Davydov V. V.* Psykholohycheskoe razvytye mladshykh shkolnykov [Tekst] / V. V. Davydov. – М.: Pedahohyka, 2000. – 306 s.
3. *Efymova N. V.* Dyahnostyka y korrektsiya motyvatsyy ucheniya u doshkolnykov y mladshykh shkolnykov [Tekst] / N. V. Efremova. – М.: Pedahohyka, 2001. – 118 s.
4. *Pyazhe Zh.* Yzbrannye psykholohycheskiye trudy: Psykholohyia yntellekta. Henezys chysla u rebenka. Lohyka y psykholohyia [Tekst] / Zh. Pyazhe. – М.: Mezhdunarodnaia akademyia, 1998. – 680 s.
5. *Kholodnaia M. A.* Kohnytyvnye stily kak proiavlennye svoebrazyia yndyvdydualnoho yntellekta [Tekst] / M. A. Kholodnaia. – Kyiv : KHU, 1999. – 73 s.